

A

دانشگاه پیام نور

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته تاریخ تشیع

گروه علمی تاریخ

عنوان پایان نامه:

نقش علمای شیعه در گسترش تشیع در هند پس از حمله مغول تا پایان دوره صفوی

استاد راهنما:

آقای دکتر محمد باغستانی کوزه گر

استاد مشاور:

آقای دکتر محمد صادق واحدی فرد

نگارنده:

سیده راضیه نجاتی حسینی

دی ماه ۱۳۸۸

چکیده

در این پایان نامه با عنوان «نقش علمای شیعه در گسترش تشیع در هند، پس از حمله مغول تا پایان عهد صفوی» به بررسی زمینه های حضور شیعیان و عالمان آنها و حکومتیایی که حضورگاه ایشان شد، پرداخته شده و مؤثرترین عالمان شناسایی گردیده و نقش های آنها مورد بررسی قرار گرفته است.

در این پژوهش که گستره ای نزدیک به پنج سده را (هفتم تا دوازدهم هجری) مورد بازبینی قرار می دهد، هر چند تلاش نگارنده بر آن بوده تا تمام بازه زمانی و حوزه جغرافیایی مورد بحث را به تحلیل و بررسی بکشاند، اما به علت گستردگی جغرافیا و پراکندگی ناهمگون نقش آفرینی عالمان شیعه در بازه زمانی تعیین شده، در مواردی که منابع اندک بوده اند، به بررسی نقش عالمان شیعه در زمانهایی که منابع و تمرکز جغرافیایی بیشتری بوده است، پرداخته شده است. بنابراین بخش عمده این پایان نامه به سده های نهم، دهم و یازدهم هجری می پردازد.

انتخاب این سه سده به خاطر عواملی چند نظیر: حضور و نقش بیشتر عالمان شیعه در این دوره در شبه قاره، ظهور حکومت های شیعه در این روزگار، حکمرانی امپراطوری تیموری در این دوره که آزادی نسبی را فراهم کرده بود، ظهور صفویان به عنوان حامیان قدرتمند تشیع در این برهه و... بوده است. از بعد جغرافیایی نیز بنا به گستردگی شبه قاره در آن دوره، به مکانهایی پرداخته شده که این حکومتها و عالمان در آن نقش پررنگ تری داشته اند مثل جنوب شبه قاره (دکن)، پایتخت تیموریان و شمال شبه قاره مثل کشمیر و اوده.

با توجه به این مبانی، این پایان نامه در شش بخش به قرار زیر تنظیم گردیده است:

۱. در بخش اول به کلیات پرداخته شده است و ضمن نگرشی به ظهور تشیع، جغرافیا و روند مذاهب، به بازبینی چگونگی ورود اسلام و تشیع به شبه قاره نگاهی دوباره شده است.
۲. در بخش دوم به زیرساخت های حضور عالمان شیعه نگاه شده است، عواملی که سبب گسترش تشیع و حضور عالمان شیعه در شبه قاره گردیدند.
۳. در بخش سوم، حکومت های شیعه به عنوان زمینه ساز حضور عالمان و نقش آفرینی ایشان مورد بررسی قرار گرفته و بیشتر از زاویه شیعه گستری به آنها نگریسته شده و کمتر نظام سیاسی، اداری و اقتصادی آنها مورد بحث بوده است.

۴. در بخش چهارم به عالمان برجسته تشیع که در دربارهای شیعی فعالیت می نمودند، نگاه شده و نقش ایشان در گسترش تشیع مورد ارزیابی قرار گرفته است. و آثار ایشان را اعم از تألیفات، بناهای شیعی و یا شاگردان برجسته بررسی نمودیم.

۵. در بخش پنجم مهم ترین عالمان شیعه که در دربار تیموری، به عنوان حکومتی سنی، به گسترش تشیع همت گماشتند، پرداخته شده و آثار فعالیت آنها مورد بازبینی قرار گرفته است.

۶. در بخش پایانی، به عالمانی که از دریچه تصوف و شعر و ادب، تشیع را اعتلا بخشیدند، نظر انداخته ایم و نقش آنها را در تکوین و نشر تشیع بررسی نمودیم.

لازم به یادآوری است که هندوستان در دوره زمانی مورد بحث، حوزه جغرافیایی گسترده ای داشته و پاکستان و بنگلادش را نیز شامل می شده است و تنها عنوان «شبه قاره هند» می تواند این گستره جغرافیایی را توضیح دهد. بنابراین در خلال تحقیق، سعی بر آن بوده است تا بیشتر این واژه به جای «هند» به کار رود، اما در مواردی هم که واژه «هند» به کار رفته است، مراد همان «شبه قاره هند» می باشد.

فهرست:

۱	مقدمه.....
۱	مسأله پژوهش
۱	ضرورت پژوهش
۱	سؤالات پژوهش.....
۲	هدف تحقیق.....
۲	روش پژوهش
۲	پیشینه پژوهش و نقد منابع
	بخش اول : کلیات
	فصل اول : تشیع
	شیعه در لغت
	شیعه در اصطلاح
	دوره های تاریخی ظهور تشیع
	فصل دوم : هند،جغرافیا و مذاهب آن
	جغرافیای هند
	مذهب در هند
	فصل سوم : ورود اسلام و تشیع به شبه قاره هند
	چگونگی ورود اسلام به شبه قاره هند
	۱.ورود صلح آمیز
	۲.ورود نظامی
	۳.فتح گسترده سلطان محمود غزنوی
	ورود تشیع به هند
	نتیجه گیری
	بخش دوم: عوامل گسترش تشیع در هند
	مقدمه:.....
	فصل اول: مهاجرت
	علل مهاجرت:.....
۳۵	۱. سختگیری و خشونت سیاسی دولتها.....
	۲.حمله غزنویان به هند
	۳. حمله مغول به ایران
	۴. استقبال و حمایت سلاطین هند از مهاجران
	۵. عوامل سیاسی دافع
	۶. منش ایرانیان
	فصل دوم : زبان فارسی و نزدیکی با ایران
	عنصر ایرانی

.....	زبان فارسی
.....	غزنویان
.....	غوریان
.....	مملوکان هند
.....	خلجیان
۵۳	تغلقیان
.....	لودیان
.....	تیموریان (گورکانیان)
۵۹	سلاطین مستقل جنوب شبه قاره، بهمینیا
۶۰	نظام شاهیان (۸۹۵-۱۰۰۳ ق.)، عادل شاهیان (۸۷۶-۱۰۹۶ ق.)، قطب شاهیان (۹۱۸-۱۰۹۸ ق.)
.....	فصل سوم: حمایت صفویان از تشیع
۶۱	روابط صفویان با سلاطین هند
۶۱	۱. شاه اسماعیل صفوی و بابر
۶۲	۲. شاه طهماسب صفوی و همایون
۶۴	۳. شاه عباس صفوی و سلاطین گورکانی
۶۶	۴. شاه صفی و شاه جهان
۶۷	۵. شاه عباس دوم و سلاطین تیموری
۶۷	۶. شاه سلیمان و سلطان حسین
۶۸	۷. روابط صفویان با حکومت‌های شیعی مستقل در دکن
.....	فصل چهارم: ظهور حکومت‌های شیعی در هند
۷۱	۱. بهمینیا
۷۲	۲. عادل شاهیان
۷۳	۳. نظام شاهیان
۷۳	۴. قطب شاهیان
۷۴	۵. حکومت چک در کشمیر
.....	فصل پنجم: تصوف
۷۶	تاریخ ظهور تصوف
۷۹	ورود تصوف به شبه قاره هند
۸۰	رابطه تصوف با تشیع در شبه قاره هند
۸۱	پادشاهان هندی و تصوف
.....	فصل ششم: تمایلات شیعی در حکام تیموری
۸۳	بابر و شیعیگری
.....	روابط مسالمت آمیز با شیعیان و به کارگیری آنها
.....	تغییر مذهب بابر به تشیع
۸۵	همایون و شیعیگری
.....	طرفداری از شیعیان و به کارگیری آنها در حکومت

.....	تشیع در خانواده او	۸۹
.....	حضور همایون در ایران و تشیع
.....	نامه همایون به شاه طهماسب
.....	تغییر مذهب همایون به تشیع
.....	اکبر و شیعیگری
.....	تربیت شیعی
.....	استفاده از شیعیان در مناصب
.....	جهانگیر و شیعیگری
.....	حضور شیعیان در دربار
.....	سایر سلاطین تیموری و تشیع
.....	فصل هفتم: طرز سلوک شیعیان
.....	تقیه
.....	انعطاف عملی و آزادمنشی شیعیان
.....	لیاقت در مناصب کلیدی
.....	برتری علمی علمای شیعه
.....	نزدیکی عقاید شیعیان به هندوییزم
.....	نتیجه گیری
.....	بخش سوم: حکومت‌های شیعی و فعالیت آنها در جهت گسترش تشیع
.....	مقدمه :
.....	فصل اول: بهمنیها
.....	علاء الدین حسن
.....	نسب حسن کانکو
.....	استقبال از مهاجران ایرانی و شیعی
.....	مذهب حسن کانکو
.....	تشیع در عهد محمد شاه بهمنی
.....	فیروز شاه بهمنی و تشیع
.....	بهمنیان و تصوف
.....	احمد شاه بهمنی
.....	تشیع احمد شاه ولی بهمنی
.....	سایر شاهان بهمنی
.....	فصل دوم: عادل شاهیان
.....	یوسف عادل شاه
.....	اسماعیل عادل شاه
.....	ابراهیم عادل شاه
.....	علی عادل شاه
.....	سایر سلاطین عادلشاهی

.....	فصل سوم : قطب شاهیان
۱۲۶.....	سلطان قلی قطب شاه
۱۲۸.....	جمشید قطب شاه
۱۲۸.....	ابراهیم قطب شاه
۱۲۹.....	محمد قلی قطب شاه
.....	احداث حیدر آباد
۱۳۱.....	محمد قطب شاه
۱۳۲.....	سلطان عبدالله قطب شاه
۱۳۶.....	تشیع پس از قطب شاهیان
.....	فصل چهارم : نظام شاهیان
۱۴۰.....	احمد نظام شاه بحری
۱۴۲.....	برهان نظام شاه
.....	تشیع برهان نظام شاه و تغییر مذهب رسمی نظام شاهیان
.....	اقدامات نظام شاهیان پس از تشیع
۱۴۶.....	حسین نظام شاه
۱۴۷.....	مرتضی نظام شاه و سایر سلاطین نظام شاهی
.....	فصل پنجم : کشمیر
۱۵۱.....	سلسله سلاطین مسلمان کشمیر
۱۵۳.....	زین العابدین (۸۲۳-۸۷۵ق.)
۱۵۷.....	حمله میرزا حیدر دوغلات به کشمیر
۱۵۸.....	دوران حکومت چکها
.....	فصل ششم : پادشاهی اوده
۱۶۳.....	میر دلدار علی
.....	فصل هفتم : مناطق شیعه نشین در این دوره
۱۶۵.....	کولم
۱۶۵.....	شمال هند
۱۶۶.....	دکن
.....	نتیجه گیری
۱۶۸.....	بخش چهارم: علمای شیعه و بررسی نقش آنها در گسترش تشیع در دکن
۱۶۹.....	مقدمه:
.....	فصل اول : میر فضل الله اینجو(انجو)
۱۷۱.....	تشیع میر فضل الله
۱۷۱.....	فرزندان و اعقاب میر فضل الله
۱۷۲.....	تألیفات
.....	فصل دوم : خواجه محمود گاوان
۱۷۳.....	حضور گاوان در هندوستان

۱۷۵	شکوه بیدر با گاوان
۱۷۶	دعوت از عالمان
۱۷۶	مدرسه گاوان
۱۷۷	قتل خواجه محمود گاوان
۱۷۹	آثار و تصانیف گاوان
	فصل سوم : شاه طاهر
۱۸۱	نقش شاه طاهر در تشیع احمد نگر
۱۸۴	اقدامات شاه طاهر پس از تشیع احمدنگر
۱۸۵	فرزندان و اعقاب
۱۸۶	تألیفات شاه طاهر
	افضل خان شیرازی
۱۸۸	اقدامات افضل خان در دربار بیجاپوری
	فصل چهارم : شاهنواز خان
۱۸۹	اقدامات شاهنوازخان در دربار عادل شاهی
۱۹۰	اقدامات فرهنگی شاهنوازخان
۱۹۱	اعقاب شاهنوازخان
	فصل پنجم : میرمحمد مؤمن استرآبادی
۱۹۲	میر محمد مؤمن در ایران
۱۹۳	میر محمد مؤمن در دکن
۱۹۴	طراحی حیدرآباد
۱۹۵	تبیین شعایر شیعی
۱۹۵	برگزاری مراسم شیعی توسط میر محمد
۱۹۷	اقدامات میرمحمد مؤمن در زمان محمد قطب شاه
۱۹۸	آثار و تألیفات میر محمد مؤمن
	فصل ششم : محمد بن خاتون
۲۰۲	اقدامات فرهنگی ابن خاتون
۲۰۲	آثار و تألیفات ابن خاتون
۲۰۳	شاگردان ابن خاتون
	میر محمد امین میرجمله
۲۰۵	آثار و تصانیف میر محمد امین
	فصل هفتم : سید علی خان مدنی
۲۰۶	پدر سید علی خان
۲۰۷	سید علی خان مدنی حیدرآباد
۲۰۸	آثار و تصانیف سید علی خان مدنی
	نتیجه گیری

۲۱۰	بخش پنجم : علمای شیعه و بررسی نقش آنها در گسترش تشیع در دربار تیموری
۲۱۱	مقدمه :
	فصل اول : بیرم خان
۲۱۱	نسب بیرم خان
۲۱۲	بیرم خان ستون پادشاهی همایون و اکبر
۲۱۴	به کارگیری شیعیان در مناصب حکومتی و سعایت مخالفان
۲۱۴	قتل بیرم خان
۲۱۵	تشیع بیرم خان
۲۱۷	بیرم خان و اقدامات فرهنگی
۲۱۷	عبدالرحیم خان خانان فرزند بیرم خان
	فصل دوم: شیخ گدایی
۲۲۰	اقدامات او در دوره صدارت
۲۲۱	تشیع شیخ گدایی
	فصل سوم : شاه فتح الله شیرازی
۲۲۳	اقدامات شاه فتح الله در دربار
۲۲۵	حوزه درسی و اختراعات شاه فتح الله
۲۲۶	تألیفات شاه فتح الله
۲۲۶	شاگردان و اعقاب شاه فتح الله
	فصل چهارم : حکیم ابوالفتح گیلانی
۲۲۸	تشیع در روزگار ابوالفتح
۲۳۰	حمایت ابوالفتح از عالمان و شیعیان
۲۳۰	آثار و تصانیف ابوالفتح
۲۳۱	خانواده حکیم ابوالفتح
	فصل پنجم : حکیم همام
۲۳۴	فعالتهای علمی حکیم همام
۲۳۵	اعقاب حکیم همام
	حکیم حاذق
۲۳۶	فصل ششم : ملا احمد تهنوی (تتاوی)
۲۳۶	تشیع ملا احمد
۲۳۸	نگارش تاریخ الفی
۲۳۹	شهادت ملا احمد
۲۴۰	تصانیف ملا احمد
	فصل هفتم : ملا محمد یزدی
	فصل هشتم : قاضی نورالله شوشتری
۲۴۳	اجداد قاضی نورالله
۲۴۴	استادان قاضی نورالله

۲۴۵.....	هجرت به هندوستان
۲۴۶.....	تألیفات تأثیر گذار قاضی
۲۴۸.....	شهادت قاضی نورالله
۲۴۸.....	عدم تقیه قاضی نورالله
۲۴۹.....	نامه امیر یوسف علی و پاسخ آن
۲۵۲.....	فرزندان و شاگردان قاضی نور الله
۲۵۴.....	آثار و تصانیف قاضی نورالله
	فصل نهم : شیخ ابوالفضل مبارک
۲۵۶.....	شیخ مبارک ناگوری
۲۵۹.....	ابوالفضل: نشو و نما و ورود به دربار اکبر
۲۶۱.....	تشیع ابوالفضل
۲۶۵.....	آثار شیخ ابوالفضل
۲۶۶.....	اعقاب و شاگردان
	فصل دهم : شیخ ابوالفیض مبارک
۲۷۰.....	آثار و تألیفات شیخ فیضی
	نتیجه گیری
	بخش ششم : علمای شیعه و بررسی نقش آنها در گسترش تشیع از زوایه تصوف و شعر و ادب

	فصل اول : سید علی همدانی
۲۷۵.....	استادان او
۲۷۵.....	تشیع میر سید علی همدانی
۲۷۶.....	سفرهای میر سید علی
۲۷۹.....	حضور میر سید علی در کشمیر
۲۸۱.....	تألیفات سید علی
۲۸۲.....	تأسیس مدارس و کتابخانه
۲۸۳.....	اعقاب و شاگردان سید علی همدانی
	فصل دوم : میر شمس الدین عراقی
۲۸۶.....	اولین سفر میر شمس الدین به کشمیر
۲۸۶.....	دومین سفر میر به کشمیر
	فصل سوم : شاه نعمت الله ولی
۲۹۰.....	تشیع شاه نعمت الله ولی
۲۹۲.....	تأثیر شاه نعمت الله ولی بر تشیع در هند
۲۹۵.....	شاگردان و اعقاب شاه نعمت الله
۲۹۵.....	آثار و تصانیف
	فصل چهارم : میرفندرسکی
۲۹۷.....	توقفهای او در هند

۲۹۸.....	شاگردان میرفندرسکی
۲۹۹.....	آثار و تألیفات میرفندرسکی
۳۰۰.....	اعقاب میر فندرسکی
	فصل پنجم : سید راجو بخاری
۳۰۲.....	اعقاب و اجداد سید راجو
	فصل ششم : شاعران عالم
	آذری اسفراینی
۳۰۴.....	تحصیلات آذری
۳۰۵.....	آذری در دربار احمد شاه بهمنی
۳۰۵.....	بازگشت از هند
۳۰۶.....	آثار و تصانیف آذری
	عرفی شیرازی
۳۰۷.....	شهرت اشعار عرفی
۳۰۸.....	ارادت عرفی به امیرالمؤمنین (ع)
	شریفی شیرازی
	ملک قمی
۳۱۱.....	ملک قمی در احمدنگر
۳۱۲.....	ملک قمی در بیجاپور
۳۱۳.....	آثار و تصانیف ملک قمی
	فرج الله شوشتری
	لطفی خوانساری
	ملا شکیبی اصفهانی
۳۱۷.....	نتیجه گیری
۳۱۸.....	منابع
۳۳۰.....	پیوستها

مقدمه

در این گذار به اصول پژوهش، ضرورت تحقیق، منابع، پیشینه این پژوهش و مشکلات تحقیق می پردازیم:

مسأله پژوهش

بررسی نقش عالمان شیعه در گسترش تشیع در هند، پس از حمله مغول تا پایان عهد صفوی.

ضرورت پژوهش

از آنجا که در حوزه تاریخ تشیع کمتر به مناطقی مثل هند که معمولاً نماینده سایر مذاهب و فرهنگهاست، پرداخته شده، در حالی که طبق مطالعات اخیر، این کشور در رتبه دوم دارندگان بالاترین جمعیت شیعه در جهان است، ضروری به نظر می رسد که پیشینه تشیع در این سرزمین مورد بحث و بررسی قرار گیرد. و نقش عالمان شیعه که همواره ستون های بسط تشیع اند، مورد نقد و ارزیابی واقع شده و به تأثیر فعالیتهای آنان پرداخته شود و در این راستا تاریخ تشیع در هند مورد نگاه علمی و آکادمیک قرار گرفته، عوامل ظهور این جمعیت کثیر مشخص گردد و برای نشر و تعمیق فرهنگ تشیع در این سرزمین در برنامه ریزیهای آتی منظور شود.

سؤالات پژوهش

این تحقیق به دنبال پاسخگویی به سؤالات زیر بوده است:

۱. آیا عالمان شیعه توانسته اند در دوره مورد نظر در هند حوزه های علمی شیعی ایجاد کنند؟
۲. نقش عالمان شیعه در بسط تشیع در این حوزه هادر هند در دوره مورد نظر چگونه بوده است؟
۳. آثار عالمان شیعه هند که در واقع ادامه تأثیر این علماست در دوره مورد نظر کدامند؟
۴. نحوه عملکرد این حوزهها در آن ناحیه در دوره مورد نظر به چه صورت بوده است؟
۵. نقش شاگردان آن علما به عنوان امتداد نقش آنها در هند در آن دوره چگونه بوده است؟
۶. تا چه حد عملکرد عالمان شیعه در هند که مملو از سایر مذاهب و فرهنگهاست منجر به بسط تشیع شده به عبارت دیگر تا چه حد عملکرد علمای شیعه باعث غلبه تشیع بر سایر مذاهب و فرهنگهای آن خطه گردیده است؟

هدف تحقیق

۱. شناسایی عوامل زیرساختی حضور عالمان شیعه در شبه قاره، شناسایی حوزه های شیعی ایجاد شده توسط ایشان و یا حکومتهایی که از آنها بهره می بردند.

۲. معرفی و شناخت اجمالی آثار و شاگردان عالمان شیعه و در نهایت بررسی نحوه عملکرد عالمان در غلبه تشیع بر سایر عوامل مثل مذاهب و فرهنگهای دیگر در شبه قاره و یا مقاومت حکومتها و عالمان متعصب سنی.

روش پژوهش

این تحقیق از پژوهشهای بنیادی- نظری به حساب می آید که می تواند در زمره تحقیقات کاربردی نیز باشد. از آنجا که پژوهش حاضر در رده تحقیقات تاریخی است، گردآوری اطلاعات و اسناد تاریخی، اعم از منابع مکتوب یا تصویری، به روش کتابخانه ای صورت گرفته است. تجزیه و تحلیل اطلاعات و اسناد گرد آورده شده نیز با استفاده از منابع دست اول مختلف و مقالات جدید، مورد نظر نگارنده بوده است و تلاش شده تا آنجا که ممکن است، نقد منصفانه ای بر این اطلاعات صورت بگیرد.

پیشینه تحقیق و نقد منابع

۱. آثار پژوهشگران ایرانی:

آثار ایرانی در این باره محدود می شود به چند مقاله که یا به صورت ترجمه منابع خارجی، به ویژه از سوی آقای رییس السادات که بخشی از کتب رضوی را ترجمه کرده و به صورت مقالات مستقل در نشریات مختلف به چاپ رسانیده اند. و یا تلخیصی از منابع خارجی است که باز هم خلاصه ای از مطالب کتب آقای رضوی بوده اند. مقالاتی نیز درباره چند تن از عالمان شیعه در هند نگاشته شده که عبارتند از:

رادفر، ابوالقاسم، بی تا، مقاله «میر محمد مؤمن استرآبادی مروج تشیع در جنوب هند»، نامه پارسی، سال پنجم، شماره ۳، ص ۱۹۶-۲۰۲

ذکایی ساوجی، مرتضی، بی تا، مقاله «یوسف عادلشاه ساوجی منادی تشیع در هند»، کیهان اندیشه، سال ۱۴، شماره ۸۲، ص ۱۵۳-۱۶۰

صادقی علوی، محمود، ۱۳۱۵، مقاله «قطبشاهیان احیاگران تشیع در دکن»، فصلنامه شیعه شناسی، سال چهارم، شماره ۱۵، ص ۱۸۱-۱۹۸

کتابهایی چند نیز موجود است که مطالبی در رابطه با این پایان نامه در آن مطرح شده است: کرمی، مجتبی، ۱۳۷۳، نگاهی به تاریخ حیدرآباد دکن، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، تهران در این کتاب در بخشهایی به شخصیت میر محمد مؤمن استرآبادی نیز پرداخته شده است که در مورد استفاده نگارنده بود.

علامه فلسفی، احمد، ۱۳۸۶، مکاتبات سلطان عبدالله قطب شاه، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی،

تهران

کتب فوق به صورت ضمنی مورد استفاده قرار گرفت.

۲. آثار پژوهشگران خارجی

در این راستا پژوهشگران خارجی بیشتر به تحقیق و تفحص پرداخته اند که البته برخی از آنها از زاویه نگاه غربی، خالی از اشکال و ایراد و غرض ورزی نیست، اما از آنجا که بیشتر آنها به روشهای علمی مقید بوده و اصول تحقیق تاریخی را به کار بسته اند، قابل استفاده بوده و می توان از روش کار ایشان بهره برد.

رضوی، اطهر عباس، ۱۳۷۶، شیعه در هند، واحد ترجمه مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، نشر

دفتر تبلیغات اسلامی، قم

این کتاب که با نگاه علمی و محققانه به تشیع در هند پرداخته است، از جمله پژوهشهای بسیار سودمند و قابل اعتماد و استناد در عصر معاصر است که جلد اول آن چاپ شده و مورد استفاده قرار گرفت. این کتاب بیشتر با نگاه تاریخی، وقایع مربوط به شیعیان هند را مورد نقد و بررسی قرار داده و شناختی که نویسنده از شبه قاره، تاریخ و منابع آن به عنوان پژوهشگری بومی داشته است، اثر او را به اثری عمیق و نسبتاً دقیق تبدیل نموده، با این حال هر چند در این کتاب به شخصیت برخی عالمان شیعه در هند پرداخته شده، اما جامعیت کافی برای شناخت علمای شیعه در هند را ندارد.

این اثر در منبع شناسی عصر مورد تحقیق و بازبینی وقایع در منابع دست اول بسیار سودمند بوده اطلاعات مفیدی به دست می دهد. بسیاری از مطالب این کتاب نتیجه تجزیه تحلیلهای نویسنده آن به عنوان پژوهشگری با تجربه است که به تمام منابع دست اول آن دوره دسترسی داشته است. همین ویژگی باعث می شود تا این اثر، کتابی قابل اعتماد و استناد در پژوهشهای تاریخی باشد. از این رو نگارنده از بسیاری از مطالب این کتاب طی تحقیق بهره برده است.

هالیستر، جان نورمن، ۱۳۷۳، تشیع در هند، ترجمه آذرمیدخت مشایخ فریدونی، نشر دانشگاهی،

تهران

این کتاب که رساله دکترای این مستشرق غربی بوده است، در شناسایی آثار مستشرقین در مورد تاریخ هند بسیار سودمند بود. هالیستر در این کتاب به معرفی تشیع پرداخته، سپس ضمن نگاهی اجمالی به حکومتهای شیعی، به بررسی نقش محرم و عزاداری به عنوان آیین همه گیر شیعی می پردازد.

از آنجا که نگاه مستشرقین در اثر او غلبه دارد و او منابع دست اول را از ترجمه های انگلیسی آنها باز یافته است، می توان تفاوت این اثر را با کتاب رضوی که به اصل منابع نظر داشته است، دید. در اثر

او بیشتر شعایر شیعی و آیینهای عمومی به عنوان عناصر و سمبلهای نفوذ تشیع که معمولا ملاک بیشتر مستشرقین برای بررسی مذاهب و فرهنگهاست، نمود دارد. در حالی که اثر رضوی از عمق و غنای بیشتری برخوردار بوده و مبانی تشیع در هند را به صورت ریشه ای بررسی نموده است تا شعایر بیرونی و آثار خارجی.

با این حال این اثر از روش مندی قویی برخوردار بوده است و نگارنده از آن نیز در طول تحقیق بسیار بهره برده است.

آثار شروانی درباره دکن

شروانی به عنوان استاد و محقق هندی که به صورت تخصصی به تاریخ قرون وسطی در دکن پرداخته است که مقارن است با دوره مورد تحقیق این پژوهش، آثار بسیار قویم و اصولی درباره تشیع در این حوزه ارائه کرده است.

نظریات علمی او در باب بسیاری از موضوعات مبهم تاریخی در این دوره، رهگشای حل برخی از اختلافات و سوء استفاده های برخی از مستشرقین در خرده گرفتن به شیعیان بوده است. او آثار مختلفی در این باره نگاشته است که نگارنده با دسترسی به برخی از آنها، توانست از آنها بهره ببرد. از جمله:

Sherwani, Haroon khan, ۱۹۷۳, history of medieval Deccan, Andhra Pradesh, India

Sherwani, Haroon khan, ۱۹۸۵, the Bahmanis of the Deccan, Munshiram Manoharlal, Delhi

H.K. Sherwani, ۱۹۹۷, article: Hyderabad under the Qutb shahis, Muslim rule in Deccan, Anmol publication, New Delhi, P ۲۲۰-۲۴۷

از دیگر آثار قابل استفاده در این موضوع، آثاری از J. R.I Cole بوده است که به تشیع در اوده می پردازد:

J.R.I Cole, ۲۰۰۳, article: popular shi'ism, India's Islamic Traditions (۷۱۱-۱۷۵۰), Oxford University press, Delhi, p ۳۱۱-۳۳۹

J.R.I Cole, ۱۹۸۹ Roots of north Indian shi'ism in Iran and Iraq, university of California press

منابع دست اول مورد استفاده در این پژوهش:

تاریخ عمومی هند

۱. تاریخ فرشته، گلشن ابراهیمی یا نورسنامه:

این کتاب که تقریباً در تمامی پژوهش منبع استناد بوده است، کتابی است به زبان فارسی که توسط محمد قاسم هندوشاه استرآبادی معروف به فرشته، مورخ و پزشک و کارگزار سلاطین احمدنگر و بیجاپور در عصر ابراهیم عادل شاه دوم (۹۸۷-۱۰۳۵) به رشته نگارش در آمده است. فرشته آن را گلشن ابراهیمی و سپس نورس نامه نامید. اما کتاب به تاریخ فرشته شهرت یافته است. تألیف نخستین متن آن با عنوان گلشن ابراهیمی در ۱۰۱۵ به پایان رسید.^۱ ظاهراً فرشته پس از این نسخه، متن دیگری با عنوان نورس نامه نوشته که مشتمل بر وقایع سالهای بیشتری است.

تاریخ فرشته مشتمل است بر مقدمه ای در کیفیت ورود اسلام به هند و کلیاتی در آیین و آداب هندوان و تاریخ اساطیری هند، دوازده مقاله و یک خاتمه. مطالب کتاب به ترتیب به قرار زیر است: سلاطین لاهور (غزنویان) در احوال سبکتگین، محمود و مسعود، سلاطین دهلی، شاهان دکن (بهمنیان، عادلشاهیان، نظامشاهیان، قطب شاهیان، عمادشاهیان و بریدشاهیان)، شاهان گجرات، مالوه، خاندیس (سلاطین فاروقی برهانپور)، سلاطین بنگال، مولتان، سند، کشمیر، ملیبارو ذکر حالات مشایخ صوفیه هندوستان در دو قسمت: دودمان چشتیه و خاندان سهروردیه مولتان. خاتمه کتاب در باره راجگان هند است.^۲

بدینسان تاریخ فرشته وقایع دوره ای طولانی را در برمی گیرد. مؤلف از بیش از سی مأخذ بهره گرفته است که برخی از آنها اکنون در دست نیست و همین بر اهمیت کتاب می افزاید. از میان این آثار، روضة الصفا اثر میرخواند، به توصیه عادلشاه سرمشق مؤلف بوده است^۳، که تأثیر تاریخ نگاری ایرانی را بر وی نشان می دهد.

تاریخ فرشته منبع بسیار مهم و ارزشمندی برای مورخان بعدی گردید. این اثر بویژه مأخذی دست اول برای تاریخ سلسله های مسلمان جنوب هند و سرزمین دکن محسوب می شود. همچنین از منابع درخور توجه در مطالعه تاریخ ایران است، زیرا افزون بر اطلاعاتی در باره دوره غزنوی، در باب مناسبات سیاسی و فرهنگی سلاطین دکن با دربار صفوی و نفوذ مذهبی صفویان اطلاعاتی به دست می دهد.

تاریخ دودمانی یا خاندانی

۱. برهان مآثر:

کتابی درباره تاریخ سلاطین دکن به زبان فارسی، نوشته سید علی بن عزیزالله طباطبا، مورخ شیعی سده های نهم و دهم هجری. نویسنده پس از آنکه به دستگاه نظام شاهیان راه یافت، در ۱۰۰۰ق / ۵۹۲۱م به امر برهان نظام شاه دوم (۹۵۷-۹۸۸ق.)، تألیف کتاب برهان مآثر را آغاز کرد.^۴

^۱ فرشته، ۱۳۰۱ق. ج ۱، ص ۴

^۲ فرشته، ۱۳۰۱ق. ج ۱

^۳ فرشته، ۱۳۰۱ق. ج ۲، ص ۷۹

^۴ صادقی علوی، ۱۳۸۶، مقاله «گذری بر منابع تاریخی عصر قطب شاهیان»، ص ۱۵۳

او تاریخ خود را به سه طبقه تقسیم کرده است: اول: سلاطین بهمنی در گلبرگه از سلطان علاءالدین حسن تا عهد فیروزشاه، دوم: سلاطین بیدر از احمدشاه ولی بهمنی تا سلطان محمود شاه بهمنی، سوم: سلاطین احمدنگر از احمد نظام شاه بحری تا حکومت چاند سلطانه.

۲. منتخب التواریخ بدایونی

از آنجا که این کتاب به قلم عبدالقادر بدایونی نگاشته شده که از عالمان متعصب اهل سنت بوده است و همین امر باعث شده تا نوشته هایش بیشتر به اغراض مذهبی آلوده گردد^۱، نگارنده به آن استناد بیشتری نموده است تا در تدوین وقایع شیعی، از منبعی شیعه گریز استفاده کرده باشد. چرا که در چنین منبع شیعه ستیزی برخی ویژگیهای تشیع در آن دوره به صورت برجسته تری قابل بازیابی است.

به علاوه او در ثبت جزئیات رویدادها از تیزیابی یک تاریخ نگار برخوردار است و همین در عین حال اثر او را ارزشمند می سازد.^۲ کتاب او وقایع دوران بابر، همایون و اکبر را به قلم کشیده است.

بدایونی نگارش این کتاب را در ۱۰۰۴ق. به فارسی به پایان برده است. گفته می شود این نخستین تاریخ فارسی هند است که رویدادها را با دید انتقادی بررسی کرده است.^۳

۳. اکبر نامه

مفصل ترین کتاب تاریخی دوره اکبر شاه گورکانی است که توسط ابوالفضل علامی (۹۵۸-۱۰۱۱ق.) نگاشته شده و در یک مقدمه و سه دفتر به انجام رسیده است.^۴ این اثر به شرح رویدادهای زمان بابر و همایون و اکبر می پردازد. ابوالفضل از ۹۸۲ق. تا هنگام مرگش به نگارش این اثر مشغول بوده است. او در نگارش این اثر از منابع بسیار و نیز اسناد و مدارک دیوانی و دیده ها و شنیده هایش بهره برده است. این کتاب مفصل ترین و معتبر ترین منبع تاریخ دوره اکبرشاه (۹۶۳-۱۰۱۴ق.) به شمار می آید و سراسر این دوره را به جز چهار سال آخر در بر می گیرد.^۵

۵. بساتین السلاطین

کتابی به فارسی در تاریخ عادل شاهیان بیجاپور در دکن. تألیف این کتاب در نسخه های گوناگون به دو تن نسبت داده شده، اما در بیشتر آنها به محمد ابراهیم زیبری منسوب است. بساتین السلاطین شامل هشت بوستان است در تاریخ عادلشاهیان که هر بوستان در ذکر یکی از پادشاهان این دودمان است. از یوسف عادل شاه در ۹۱۹ق. تا ۱۰۹۷ق. که اورنگ زیب بیجاپور را فتح کرد در آن گنجانیده شده و

^۱ برزگر، مقاله «بدایونی»، دانشنامه جهان اسلام، ۱۳۸۰، ج ۴، ص ۴۱۴

^۲ همان

^۳ اطهر علی، ۱۳۷۵ یا ۱۳۷۹، ج ۷ یا ۵، ص ۱۸۱

^۴ برزگر، مقاله «اکبرنامه»، دانشنامه ادب فارسی، ۱۳۸۰، ج ۴، ص ۲۴۲

^۵ همان

ذیلی در رویدادهای اواخر دوره اورنگ زیب و خلاصه ای از رویدادهای بعدی تا فتح بیجاپور توسط انگلیسی ها در ۱۲۳۳ق. در آن آمده است.^۱

۶. تاریخ آصفجاییان

غلامحسین خان خانزمان خان این کتاب را نگاشته است. این کتاب در میال سالهای ۱۲۵۷-۱۲۶۰ درباره فراز و نشیبهای دولت آصفجاییان به رشته تحریر در آمده است. این کتاب در چهار باب نگارش شده است که در باب اول آن به پادشاهان قطب شاهی که پیش از آصفجاییان بر حیدر آباد حکم می راندند، پرداخته شده است.^۲

از آنجا که تاریخ قطب شاهی در این کتاب به صورتی مفید و گزیده آمده است، نگارنده از آن بسیار سود جسته است. خانزمان خان ضمن بیان واقعات عصر قطب شاهی آثار آیینی این سلسله را در نگارشهایش منعکس کرده است. از این رو نگارنده در پس استفاده از این کتاب، آثار سلسله قطبشاهی را بر فرهنگ عمومی آن منطقه اقتباس نموده و از آن بهره گرفت.

۷. حدیقه السلاطین

نوشته میرزا نظام الدین احمد صاعدی شیرازی درباره محمد قطب شاه و جزئیات دوره عبدالله قطب شاه (۱۰۳۵-۱۰۸۳ق.) از تولدش در ۱۰۲۳ق. تا زمان نگارش اثر در دو حصه به خواست علامه ابن خاتون. نویسنده پس از آوردن مقدمه کوتاه رویدادها را سال به سال و به ویژه از ۱۰۳۵ق. به بعد با نثری پر اطناب و به شیوه وقایع نویسی نقل کرده است. در این اثر علاوه بر رویدادهای سیاسی رویدادهای مذهبی و اجتماعی نیز نقل شده است.^۳

نگارنده از این کتاب برای نشان دادن تشییعی که تا اواخر دوره قطب شاهی تکوین یافته بود، بهره گرفته است.

تذکره ها

۱. مآثر الامرا

کتابی به فارسی در شرح زندگی شاهان و امیران شبه قاره، نوشته عبدالرزاق شهنواز اورنگ آبادی (۱۱۱۱-۱۱۷۱ق.) معروف به شاهنوازخان، که این کتاب را در فاصله سالهای ۱۱۵۵ تا ۱۱۷۱ق. می نگاشته است. آزاد بلگرامی در ۱۱۷۲ق. خطبه آغازین کتاب را نگاشته است. نثر تراجم این کتاب

^۱ برزگر، مقاله «بساتین السلاطین»، دانشنامه ادب فارسی، ۱۳۸۰، ج ۴: ص ۴۴۹

^۲ نوش آبادی، «تاریخ گلزار آصفیه»، دانشنامه ادب فارسی، ۱۳۸۰، ج ۴: ص ۶۳۶

^۳ اسماعیل پور، «تاریخ نویسی فارسی در شبه قاره»، دانشنامه ادب فارسی، ۱۳۸۰، ج ۴: ص ۶۷۸

عاری از حشو و زواید است. مؤلف تراجم احوال برخی را جدای از مقام و منصبشان و تنها به خاطر کمالاتی که بدان موصوف بوده اند، آورده است.^۱

نگارنده در ذکر احوال علما از این کتاب بسیار بهره برده است. بی طرفی نسبی نگارنده این کتاب به ارزش آن می افزاید و اینکه در مورد افراد مورد بحث اطلاعات این کتاب از تمامی تراجم هم عصر او کامل تر می باشد.

۲. تذکره علمای هند

تحفه الفضلا فی تراجم الکملا کتابی به فارسی در احوال ششصد و چهل و نه تن از عالمان دینی مقیم هند از ایرانی و هندی و جز آن و نیز هفتاد و دو تن شاعر، از محمد عبدالشکور ریوانی مشهور به رحمان علی ناروی (تولد ۱۳۲۵ق.) او این تذکره را میان سالهای ۱۳۰۵ تا ۱۳۰۸ق. به فارسی نگاشت. این کتاب دو بار در سالهای ۱۳۱۳ق. در ۱۳۳۳ق. در لکنو چاپ سنگی شده است.^۲

۳. نجوم السماء

کتابی زندگی نامه ای، از محمد علی فرزند صادق مشهور به آزاد کشمیری (۱۲۶۰-۱۳۰۹ق.) در شرح احوال علما و فقهای شیعه در سده های ۱۱، ۱۲ و ۱۳ هجری. نام کامل کتاب نجوم السماء فی تراجم العلماء است که در سه نجم نگاشته شده است. آزاد کشمیری پیش از پایان یافتن نجم سوم که به سده ۱۳ مربوط می شد درگذشت و فرزندش محمد مهدی آن را کامل نمود و تکلمه ای بر آن نوشت.^۳ نگارنده برای علمای متأخرتر به عنوان منبع دست دوم، از این کتاب استفاده کرده است.

۴. مجالس المؤمنین

در بین کتب سودمند برای تدوین این پایان نامه، کتاب مجالس المؤمنین نوشته قاضی نورالله شوشتری است که در حدود ۱۰۱۰ق. آن را به پایان برده است. کتابی است در ترجمه احوال و آثار مشاهیر علما و فقها و سلاطین و امرا و شعرا که غالب آنها را مؤلف به تشیع منسوب داشته است و با اینکه دعای او از تعصب خالی نیست، کتاب او از جهت اشمال بر نکات و معلومات مفید کم نظیر و بسیار سودمند است.^۴

^۱ سپاهی، «مآثر الامرا»، دانشنامه ادب فارسی، ۱۳۸۰، ج ۴، ص ۲۱۵۰

^۲ حجتی، مقاله «تذکره علمای هند»، دانشنامه ادب فارسی، ۱۳۸۰، ج ۴، ص ۷۴۱

^۳ رسولی، «نجوم السماء»، دانشنامه ادب فارسی، ج ۴، ص ۲۵۲۷

^۴ زرین کوب، عبدالحسین، تاریخ ایران بعد از اسلام، تهران: امیرکبیر، ۱۳۴۳، ص ۶۹